

BAB I

BUBUKA

1.1 Kasang Tukang

Dina tradisi lisan masarakat Sunda, pantun mangrupa hiji seni pintonan anu biasana diayakeun dina hiji ritual, tempat ritual, waktu ritual, jeung téma ritual. Téma ritualna nya éta ngahudang deui caritaan tokoh-tokoh pahlawan budaya Sunda jaman baheula (Sumardjo, 2013, kc. 47). Carita pantun dianggap suci jeung dipintonkeun sacara ritual. Biasana dipintonkeun dina waktu anu sakral, nya éta ti mimiti bada isa, kira-kira jam 20.00 WIB nepi ka méh subuh, kira-kira jam 04.30 WIB.

Pantun mangrupa produk budaya masarakat Sunda baheula. Keterangan ngeunaan carita pantun, lalakon pantun, atawa seni mantun katitén dina naskah Sunda kuna *Sanghyang Siksa Kanda Ng Karesian* (1440 Saka; 1518 Maséhi). Dina éta naskah, di antarana, disebutkeun opat lakon carita pantun, nya éta Langgalarang, Banyakcatra, Siliwangi, jeung Haturwangi (Atja & Danasasmita, 1981, kc. 40).

Salaku simbol budaya, pantun mangrupa simbol alam pikiran manusia Sunda jaman baheula. Pantun mangrupa simbol kapercayaan réligi masarakat Sunda heubeul. Pikeun mintonkeunana, loba pisan pasaratan anu kudu dicumponan. Pintonan pantun dimimitian ku sasajén, ngucap mantra, jeung ngukus menyan. Saméméh nyaritakeun carita pantun, dimimitian heula ku rajah, nya éta doa atawa mantra pikeun ménta hampura ka sakabéh roh-roh karuhun anu ngawasa wilayah, ménta hampura sabab kumawani ngusik-ngusik jeung ngaganggu sakabéh karuhun Sunda anu keur “tapa” di kahiyangan, jeung ngadatangkeun daya-daya karuhun anu teu katempo di tempat mintonkeun carita pantun (Sumardjo, 2009, kc. 63).

Salaku bubuka carita, dina bréhna rajah téh eusina pupujian, ménta idin, ménta panangtayungan, ménta pitulung, jeung ménta pangampura anu ditujukeun ka Nu Maha Tunggal jeung ka para karuhun Sunda. Lubis (2000, kc. 72) nétlakeun yén dina rajah dikedalkeun paménta juru pantun sacara panjang lébar,

anu eusina ménta panangtayungan, ménta pangampura ka para karuhun anu caritana baris dihudangkeun deui, nu dipikahariwang téh nya éta juru pantun aya kasalahan dina nyebutkeun ngaran jeung pangkat para karuhun. Disambat ogé ngaran-ngaran karuhun jeung jasana jeung wilayah kakawasaanana. Nu disambat téh di antarana para karuhun anu kungsi dibéwarakeun dina sajarah, sakurang-kurangna dina babad. Dina henteu nyebut ngaran gé, dina rajah dikedalkeun paménta panangtayungan ka para karuhun nu ngabedah jeung ngageugeuh kampung tempat dipintonkeunna carita pantun.

Nilik kana eusina anu patali jeung upacara, paneneda, jeung puji anu ditujukeun ka rupa-rupa sesembahan, Rusyana (1970, kc. 1-2) ngagolongkeun rajah kaasup kana puisi mantra. Mantra raket patalina jeung kapercayaan masarakat Sunda waktu gelarna carita pantun. Dipakéna teu sagawayah, ngan wungkul dina paripolah magi wungkul. Kekecapan anu dipapatkeun dina mantra dianggap ngandung kakuatan magi.

Kakuatan dina rajah aya dina basana, dina kekecapanana. Dina ngucapkeunana teu bisa sagawayah, ngan juru pantun anu dianggap pantes ngucapkeun rajah. Ngucapkeunana gé kudu dibarengan ku upacara ritual. Hal ieu luyu jeung anu ditétélakeun ku Kartini (1984, kc. 16) yén pantun miboga ajén ritual. Henteu ngan dihubungkeun jeung upacara-upacara ritual, tapi kecap-kecap anu diucapkeun atawa ditembangkeun umumna miboga ajén ritual.

Rajah salaku mantra, kaasup kana wangun puisi anu mangrupa hiji struktur nu diwangun ku rupa-rupa unsur jeung sarana anu puitis (Pradopo, 2010, kc. 1). Ku kituna rajah ogé bisa diulik struktur jeung unsur-unsurna. Ku sabab puisi rajah mangrupa hiji struktur anu kompleks, analisis struktur mampuh ngaguar unsur-unsur anu ngawangun éta rajah. Tapi saupama anu diulik ngan strukturna wungkul, dipihariwang bakal ngabalukarkeun kakosongan ma'na dina éta karya. Ku kituna Pradopo (2010, kc. 20) nétélakeun sabada ngulik struktur puisi kudu dironjatkeun deui kana tingkatan semiotik, sabab karya sastra mangrupa sistem tanda anu miboga ma'na. Ku jalan analisis struktur jeung semiotik ieu, salian ti maham kana fungsi éstétik tina unggal unsur-unsur anu ngawangunna, ma'na dina éta karya sastra ogé bakal kapanggih.

Unsur-unsur wangun atawa struktur puisi bisa dianalisis ngaliwatan métode puisi, nya éta unsur éstétik anu ngawangun struktur luar puisi. Unsur-unsur éta bisa ditalungtik hiji-hiji, tapi saenyana mah éta unsur-unsur téh mangrupa hiji gemblengan. Djojosuroto (2006, kc. 15) nétilakeun yén puisi diwangun ku dua unsur, nya éta struktur fisik jeung struktur batin. Struktur fisik puisi rajah bisa ditalungtik hiji-hiji kayaning diksi, basa kias (*figurative language*), imaji (*imagery*), jeung persajakan.

Pikeun ngaguar struktur batinna atawa ma'na anu nyumput dina rajah carita pantun dipaké métode sémiotik. Sémiotik sacara étimologis asalna ti basa Yunani '*séméion*' anu hartina 'élmu tanda'. Ulikan sémiotik ieu dumasar kana tiori Pierce (dina Zoest, 1991, kc, 7), anu dina prinsipna ngungkab tilu hubungan, nya éta:

- a. Ikon, tanda anu miboga hubungan anu sipatna alamiah antara pananda jeung petandana.
- b. Indéks, hubungan kausal di antara representamen jeung obyékna.
- c. Simbol, hubungan antara penanda jeung petanda dina sipatna anu arbitré.

Panalungtikan ngeunaan carita pantun Sunda kiwari leuwih saeutik jumlahna dibandingkeun jeung panalungtikan ngeunaan téks sastra Sunda tinulis. Ieu hal disababkeun lantaran carita pantun salaku sastra lisan Sunda geus mimiki kadéséh ku jaman anu beuki modern. Ku kituna, juru pantun Sunda nu baheula kungsi kamahsur dina pagelaran pantun dina acara-acara nu tangtu sarta jadi idola di masarakat, ayeuna ruang lingkup aktivitasna beuki ngaheureutan. Tanpa ayana dokuméntasi jeung panalungtikan kana carita pantun Sunda, pamohalan eusi téks sastra lisan Sunda ieu bisa dipikawanoh jeung bisa diwariskeun ka generasi ayeuna jeung generasi nu bakal datang.

Aya sababaraha panalungtikan saméméhna anu tumali jeung carita pantun. Taun 1949, carita pantun Sunda Lutung Kasarung geus ditalungtik ku Eringa, dina disertasi anu judulna "*Lutung Kasarung, Een Mythologish Verbal uit West Java, Bijdrage Tot De Soendase Taal En Letterkunde*", tapi dina disertasina ieu Eringa ngan nalungtik perkara filologisna wungkul. Taun 1984, aya Tini Kartini saparakanca anu nalungtik perkara struktur alur carita pantun Sunda anu medal

dina buku “*Struktur Carita Pantun Sunda: Alur*”. Ari datana nya éta 35 carita pantun Sunda anu dikumpulkeun ti sawatara daerah di tatar Sunda. Ngeunaan carita pantun Lutung kasarung ogé kungsi ditalungtik ku Pudentia (1992) dina disertasina nu ngabahas ngeunaan transformasi sastra Lutung Kasarung anu medal dina buku “*Transformasi Sastra: Analisis atas Cerita Rakyat “Lutung Kasarung”*”. Taun 1998, Idat Abdulwahid saparakanca nalungtik ngeunaan “*Motif dan Leitmotif Cerita Pantun Sunda*”. Tina sababaraha panalungtikan éta, katitén can pernah aya nu nalungtik tur ngabandingkeun perkara rajah nu aya di tatar Sunda ditilik tina struktur jeung sémiotikna. Ku kituna, pikeun ngeusian lolongkrang tina jihat panalungtikan anu leuwih spésifik ngeunaan rajah carita pantun, panalungtikan anu judulna “Rajah Carita Pantun (Ulikan Struktural jeung Semiotik)” perlu dilaksanakeun.

Dina hal panalungtikan, carita pantun saenyan mangrupa hiji obyék anu beunghar, loba segi anu bisa diguar. Tétéla, dina rajah carita pantun kaébréhkeun pisan kosmologi masarakat Sunda heubeul. Hal ieu nu jadi alesan pangna panulis kataji pikeun ngangkat rajah carita pantun salaku obyék panalungtikan. Tangtu baé panalungtikan carita pantun anu leuwih jero mah teu bisa dipigawé sakaligus. Ku kituna, dina tulisan ieu, anu baris diguar téh diwawatesanan kana ulikan struktur jeung sémiotik dina rajah carita pantun wungkul.

Anu jadi sumber data dina panalungtikan ieu nya éta genep téks rajah carita pantun, nya éta Carita Lutung Kasarung (Ki Sadjin, Baduy-Lebak), Pantun Bogor: Dadap Malang Sisi Cimandiri (Aki Bajurambeng, Bajurambeng-Bogor), Carita Badak Pamalang (Ki Samid, Cisolok-Sukabumi), Carita Munding Kawati (Ki Atma, Banggala-Subang), Carita Sri Sadana/Sulanjana (Ki Atjeng Tamadipura, Situradja-Sumedang), jeung Carita Lutung Leutik (Ki Kamal, Lebakwangi-Kuningan).

Sumardjo (2009, kc. 57) ngagolongkeun carita pantun kana dua wanda, nya éta pantun Priangan di wewengkon wétan jeung pantun Banten-Bogor di wewengkon kulon. Pantun Priangan di antarana kaasup Bandung, Sumedang, Kuningan, jeung Subang. Sedengkeun pantun Banten di antarana pantun Sukabumi (Cisolok), pantun Baduy, jeung pantun Bogor. Naon pangna

dibédakeun kitu, Sumardjo miboga sangkaan yén pantun di wewengkon wétan sumberna ti karajaan Galuh. Sedengkén pantun wewengkon kulon mah sumberna ti karajaan Pakuan-Pajajaran.

Sumardjo ngahubungkeun sajarah karajaan di Jawa Barat jeung mimiti munculna pantun. Daerah Priangan mangrupa kakawasaan Galuh jeung Kawali, sedengkeun Bogor jeung Banten mah daerah kakawasaan Sunda jeung Pajajaran. Tuluy sajarah ogé dihubungkeun deui jeung asupna agama Islam. Wewengkon kulon ngagem agama Islam ti karajaan Banten, sedengkeun Priangan ti Cirebon. Priangan tuluyna meunang pangaruh karajaan Mataram-Islam. Aya unsur kategangan sésa-sésa masarakat Pajajaran jeung Banten di wewengkon kulon anu leuwih kuat tibatan Cirebon-Mataram jeung wewengkon urut Galuh jeung Kawali. Ku kituna Sumardjo miboga sangkaan yén rajah carita pantun di wilayah kulon leuwih ka-Hinduan, sedeng di wilayah Priangan mah leuwih loba unsur Islamna (2013, kc.18). Tapi sangkaan Sumardjo ieu can dibuktikeun ku hiji panalungtikan anu ilmiah. Ku kituna ieu panalungtikan baris dilakonan pikeun ngabuktikeun sangkaan éta.

Dina ieu panalungtikan, data ti unggal wewengkon anu dicokot ngan ukur hiji pikeun dijadikeun sampel data sabab sabada maca carita pantun anu dipantunkeun ku juru pantun nu sarua, rajahna angger, euweuh bédana. Ieu luyu jeung anu disebutkeun ku Iskandarwassid (2003, kc. 124) yén wacana ti unggal juru pantun béda-béda, boh wandana boh eusina; tapi, wacana rajah dina unggal lalakon méh sarua (angger) lamun dipantunkeun ku juru pantun éta kénéh. Ku kituna, ti unggal juru pantun ti hiji wewengkon ngan dicokot hiji judul carita pantun. Sabada dianalisis ngeunaan struktur jeung sémiotikna, data rajah carita pantun ieu tuluy dibandingkeun antara rajah wewengkon kulon jeung rajah wewengkon wétan.

1.2 Rumusan Masalah

Sangkan teu lega teuing ambahanna, ieu panalungtikan diwatesanan ngan saukur medar ngeunaan struktur rajah carita pantun, unsur sémiotik anu

nyangkaruk dina éta rajah carita pantun, babandingan antara rajah nu aya di wewengkon kulon jeung wewengkon wétan, sarta fungsi rajah carita pantun.

Ieu panalungtikan dirumuskeun dina wangun kalimah pananya saperti ieu di handap:

- a. Kumaha struktur rajah carita pantun?
- b. Kumaha unsur sémiotik anu nyangkaruk dina rajah carita pantun?
- c. Kumaha babandingan antara rajah carita pantun nu aya di wewengkon kulon jeung wewengkon wétan?
- d. Kumaha fungsi rajah carita pantun?

1.3 Tujuan Panalungtikan

Tujuan dina ieu panalungtikan ngawengku kana tujuan umum jeung tujuan husus, nya éta sakumaha anu dipedar di handap.

1.3.1 Tujuan Umum

Luyu jeung masalah anu dipedar di luhur, tujuan umum dina ieu panalungtikan téh nya éta pikeun nambahan référénsi kajian sastra Sunda utamana dina wanda rajah carita pantun.

1.3.2 Tujuan Husus

Sacara husus ieu panalungtikan miboga tujuan pikeun ngadéskripsikeun:

- a. Struktur rajah carita pantun.
- b. Unsur sémiotik anu nyangkaruk dina éta rajah carita pantun.
- c. Babandingan antara rajah carita pantun nu aya di wewengkon kulon jeung di wewengkon wétan.
- d. Fungsi rajah carita pantun.

1.4 Mangpaat Panalungtikan

Mangpaat tina ieu panalungtikan ngawengku mangpaat tioritis jeung mangpaat praktis, sakumaha anu dipedar ieu di handap.

1.4.1 Mangpaat Tioritis

Sacara tioritis, ieu panalungtikan téh dipiharep bisa:

- a. Ngabeungharan pangaweruh perkara ulikan sastra Sunda, utamana dina wengkuan tiori-tiori struktural sémiotik.
- b. Aplikasi ulikan sastra pikeun bahan pangajaran aprésiasi sastra Sunda.

1.4.2 Mangpaat Praktis

Mangpaat dina ieu panalungtikan di antarana nya éta:

- a. Pikeun paélmuan, ieu panalungtikan dipiharep bisa jadi sumber référénsi keur mahasiswa basa jeung sastra, jeung akademisi sastra dina nalungtik sastra Sunda;
- b. Pikeun lembaga, ieu panalungtikan dipiharep bisa ngeuyeuban hasil panalungtikan sastra Sunda tur jadi dokuméntasi dina kamekaran sastra Sunda;
- c. Pikeun nu nalungtik, ieu panalungtikan dipiharep bisa ngeuyeuban pangaweruh jeung wawasan; jeung
- d. Pikeun masarakat, ieu panalungtikan dipiharep bisa mantuan pikeun maham kana carita pantun anu punjul ku ritus.

1.5 Rangkay Tulisan

Ieu tulisan dipidangkeun dina lima bab.

- Bab 1 Bubuka, eusina medar Kasang Tukang Panalungtikan, Rumusan Masalah, Tujuan Panalungtikan, Mangpaat Panalungtikan, jeung Rangkay Tulisan.
- Bab 2 Tatapakan Tiori, eusina medar perkara tiori Rajah, Panalungtikan Saméméhna, jeung Raraga Mikir.
- Bab 3 Métode Panalungtikan, eusina medar perkara Sumber Data, Desain Panalungtikan, Métode Panalungtikan, Instrumen Panalungtikan, Téhnik Ngumpulkeun Data, jeung Téhnik Analisis Data.
- Bab 4 Hasil jeung Bahasan, eusina medar perkata Déskripsi Rajah Carita Pantun, Struktur Puisi Rajah Carita Pantun, Unsur Semiotik Rajah Carita Pantun,

Babandingan Rajah Wewengkon Wétan jeung Wewengkon Kulon, sarta
Fungsi Rajah Carita Pantun.

Bab 5 Kacindekan jeung Saran, eusina medar perkara Kacindekan jeung Saran.